

Az elfogultságról

Az egyéni lelki életet jellemző állapotok kivetülhetnek a társadalmiság szférájába, s megtartva-megszüntetve az egyedi emberhez kötöttségüket, társadalmi hangulattá, a társadalompszichológia tárgykörébe vágó csoport-, réteg- vagy akár ösztársadalmi jelenséggé alakulhatnak. Az *elfogultság* (a továbbiakban: e.) tipikusan ilyen jelenség. Az e. tárgya ugyanis megszűnik egyetlen szubjektum tudattartalmának objektuma lenni, ha ugyanazon tárgyhoz vagy tárgyakhoz a társadalom kisebb vagy nagyobb csoportjai egyazon módon — elfogultan — viszonyulnak. Konkrétan: mindaddig, amíg valaki elfogultan viszonyul szíve választottjához, s a józan mérlegelést föladvá a világ legszebb teremtményének tartja — elfogultsága magánügy, legfőljebb a pszichológiai vizsgálódás tárgya lehet, amikor azonban mondjuk a paraszti környezetet mitizálók körében gyökeret ver az az elterjedt illúzió, hogy egyedül csak a parasztság őrizheti meg a népi értékeket — ez az e. már nem lélektani, hanem társadalomlélektani kérdésként merül föl.

De mi is ez a bizonyos e., amely ha megszűnik személyes ügynek lenni, fölcsívódhat a társadalmi pszichébe, vagy nemegyszer — kidolgozott elméletek tölteteként — akár az eszmék ideológiai szervezettségét is elérheti. (Lásd például a fasiszta fajelméletet, amelyben az e. már nem egyszerűen hangulatként, hanem a teória kötőanyagaként volt jelen.) Az e.-ot tartalmilag a *tükrözés* kategóriája segítséggel lehet megragadni, megadva e valóságreflektálás fő jegyeit: a *részrehajlást* és az *egyoldalúságot*. Negatív oldalról megközelítve tehát az e. a *tárgyilagosság hiányának* egyik esete, s mint ilyen az adekvát tükrözés körén kívül esik. Az egyszerű tévedéstől az különbözteti meg, hogy az e. nem marad meg a hamis gondolat fókán — tehát nem kizárólag ismeretelméleti telítettségű —, a tükrözés eredménye több mint „tévismeret“, hiszen ugyanakkor érzelmi, gyakorlati viszonyulás is az elfogultan tükrözött tárgyhoz. A tudatos jelleg vagy annak hiánya meghatározóan rányomja bélyegét az e. milyenségére. A részrehajlóan egyoldalú értékelés és az ebből áramló, a praxist átítató emotivitás lehet nem tudatosult magatartásforma, ilyenkor az e.-alanyok abban a hiszemben élnek, hogy ők maguk nem elfogultak, hiszen ténylegesen létezőnek tartják azt, ami belőlük az adott lelkiállapotot — a társadalomból a csoport- vagy tömeghangulatot — kiváltja. Ez a — nevezük így — jóindulatú, naiv, hiszékeny e.

A másik eset — a tudatosodás jelenléte — viszont egészen más elbírálásban részesül. Az e. öntükröző állapota ez, amikor is a szubjektumok tudják, hogy az elfogult valóságreflexió nem jogos (mert nincs tárgyi alapja az ilyen kiszűrt, csak bizonyos oldalt látó tükrözésnek), ennek ellenére szándékosan fenntartják magukban és másokban ezt az állapotot. Ebben a változatban az e.-hoz társul a *rosszakarát*, ez már *tendenciózus* e., a dolgokat szándékosan elferdítő részrehajlás. A teória magaslatára emelkedő e.-ről aligha hihetjük el, hogy nem tendenciózus, az elfogult történelemszemlélet, politikai elmélet vagy művészeteória kis valószínűséggel nevezhető a rosszindulat hiányában született nem tudatos e.-nak.

Ezek után most már leszűrhető, milyen úton-módon alakulhat ki az emberekben a lelkiállapotot és tettdispozíciót kifejlesztő ilyen viszonyulás: egyfelől lehet félrevezetés eredménye, amikor is a mások (esetleg a tudatos e. jelzett helyzetében levők) sugallatára fogamzik meg az ilyen kollektív e.-hangulat. Ilyenkor a tárgyszerű értékelés hiányában nincs ami ellensúlyozza a hatást. Másfelől kiformálódhat az e.-lelkület önámítás következtében is, amikor a „jólesik ebben a hitben élni“ lesz a serkentője ennek az egyoldalú átélésnek.

Az e. kialakulását azonban egymagából a szubjektumból (önmagunkból) és a szubjektumokból (a ránkhatókból) még nem lehet levezetni. A magunk elképzelte vagy másoktól ihletődött délilábának ugyanis *tárgya* van, vonatkozik valamire, s éppen ez a valami, még ha fiktív tárgy is, az, ami elsősorban meghatározza, hogy az önszugesztíó vagy a befolyás hatásos. Ez a bizonyos (gondolati) tárgy többféle lehet, s milyenségtől függően tájolódik be az e. Ennek az e.-helyzetnek ugyanis iránya van: pozitív (azonosuló) vagy negatív (elutasító) tartalommal telítődhetik. Az egyoldalúan igenlő e. olyan (fiktív vagy fölnagyított) tárgyat tükröz, amelyet a szubjektumok egyetértő-azonosuló módon pozitívnak tartanak. Ha öntükrözés formájában jelentkezik ez az e., akkor saját közösségében, ha másokra irányuló reflexió formáját ölti, akkor valamilyen alanyokon kívüliségben találja

meg a vele-azonosulás ilyen objektumát. A két eset elhatárolhatóan különböző tartalmú e.-ot eredményez: az első változatban önmagunk érdemeinek fölmagasztalásáról van szó, ez esetben az e.-ban jelentkező egyoldalúság abban mutatkozik meg, hogy az összetett e.-tárgy negatív oldalai a félfoldalú tükrözésben elvesztik körvonalukat vagy teljesen eltűnnek. Az „ősök mind hősök“ jelszóban fogant történelemszemlélet — legyen önámításos, hatásra kiformált vagy tudatos e.-on alapuló hangulatiság — ennek az önmagunkban csak pozitívumot kereső e.-szemléletnek a szüleménye. Ami pedig a második változatot — a rajtunk kívüliségben keresett tárggyal elfogultan azonosuló magatartást — illeti, ennek is van számos káros kinövése.

A negatívnak nevezett e. egyértelműen elutasító álláspontot jelent, az indokolatlan lebecsülés eredménye. Esetenként társulhat a részrehajlóan pozitív önmagunkhoz való viszonyuláshoz, annak visszájaként is megmutakozhat. A saját múltunk elfogultan egyoldalú, csak-értékeket láttató szemlélete például elkerülhetetlenül a *mások* múltjával szembeni negatív e.-gal egészül ki. A kivételeket s a beteges önmarcangolást leszámítva ez a negatív e. általában nem az ilyen hangulatban élő társadalmi csoport önmaga tükrözésének módja (bár ilyenekkel is találkozunk, hiszen a befelé néző negativizmusnak, a saját volt-magunk lebecsülésének az esetei is léteznek), rendszerint kifelé, más társadalmi közösségek, jelenségek elutasító gondolati másaiként létezik.

Az e.-állapotnak — legyen bár (igenlő) önteltség, hajbókolás avagy (nemleges) lebecsülés — fő jellemzője az *elvontság*. Az elvontság kategóriájának bölcséleti tartalma a sokoldalú konkrétság ellenpólusán keresendő, a gondolati kiemeltség, elszigeteltség jegyét viseli magán. Az elfogult ember vagy közösség sohasem látja a maga életes sokszínűségében e.-ának tárgyát. Tartózkodik attól, hogy a konkrétsággal mérje össze elfogult tudattartalmait. A konkrét sokrétség — az e. halála; az elvontságban kiemelt oldal visszahelyezése az összképbe — felbomlasztja az absztraktságból táplálkozó e.-ot. (Emeld ki a sokdimenziós létből azt az oldalt, amelyben különbek vagyunk másoknál, nagyjátsd föl ezt a pozitívumot, s megkapod önmagunk elfogultan elvont képét. Helyezd bele a konkrét összefüggéshálózatba az elvontan elszigetelt oldalt, s meglátod: érdemeink mellett hibáink is vannak, a magunk „különb“-sége nem zárja ki mások másban különb voltát, s íme, az elfogult kép szertefoszlik.)

Az elvont és konkrét ilyen egymásnak fordulásából kivételes esetekben furcsa összefüggések adódhatnak az e.-állapotban élő emberek életében. Ritkán ugyan, de előfordulhat az, hogy a gondolatiság és viselkedés elkülönül egymástól, tekintettel arra, hogy az előbbi — az e. jelenléte miatt — az absztraktság, az utóbbit pedig — mivel a magatartás mindig *adott* helyzetben mutatkozik meg — a konkrétság hatja át. Kialakulhat hangulatként mondjuk a faji előítéletből táplálkozó elfogultság, a sötétbőrűek lebecsülése mint elvontság, ami nem zárja ki azt, hogy az ilyen e.-lelkületű ember ne tarthatna fenn baráti, egymást becslő kapcsolatot Tommal, a négerrel. A konkrétság és absztraktság kettőssége azonban nem ad feloldozást az elvontságban is mindenképpen elítélendő e. bűne alól. Egy kollektív hangulat akkor is antiérték a társadalomban, ha csak a másokat elvontan lenező gondolatiságra támaszkodik, s ha ez kivételesen nem szívódik föl a konkrét személyközi kapcsolatokba. Ez a helyzet azonban nem lehet tipikus. Az e. rendszerint nem zárkózik be az elvontságba, nem marad meg tudatos vagy nem tudatos (tudat alatt átél) gondolati tartalomnak, hanem áttevődik a konkrétságra, átszövi az egyedi helyzetekben megmutakozó viselkedést. Tehát nem az a gyakori, hogy a sötétbőrűekhez elfogultan viszonyuló fajgyűlölő ne gyűlölje Tomot is.

S ezzel már el is érkeztünk a gondolatiság és a gyakorlat kapcsolatához, oda, hogy az e. — mivel viselkedést, tetteket dirigáló energiával rendelkezik — lényegében a társadalmi kapcsolatok milyenségében feloldva létezik. Az e. tehát számunkra adottan tulajdonképpen elfogult *cselekvés*.

Ebben az összefüggésben az e.-ot akár tettekre serkentő hajtómotorként, állpozitív mozgatóként is kezelhetjük. Akik abban az ábrándban élnek, hogy a csoport, amelybe tartoznak, különleges képességekkel van felruházva, arra gondolhatnak, hogy saját cselekvésükben éppen e. rendkívüliség nyilvánul meg, s ez magabiztossággal, önbizalommal töltheti el őket, tetteire ösztönözhet. S hogy mégis állpozitívnek nevezük ezt a tett-irányítót? Ez azért jogos, mert az e. élesztő-kelesztő erejéről előbb-utóbb kitérünk: csak a feltételezés birodalmában létezik, s ez a felismerés önmegszüntető hatású. Továbbá látszatpozitív az e. mozgatóereje azért is, mert a cselekvésre ösztönzést sohasem önmagában, hanem a cselekvés milyenségétől függően értékeljük. Márpedig az e. jegyében született tett axiológiailag vizsgálva mindenképpen beárnyékolja saját mozgatóit. A részrehajlás, az egyoldalúság a tudatiságból kilépve a társadalmi igazságtalanság formáját ölti ma-

gára, az elfogult viselkedés igazságtalan, mert hamis szubjektív indoklással előnyben részesít vagy hátrányos helyzetbe hoz másokat, azokat, akikben az elvontság elve alapján vagy csak a „szívemnek kedvest“, vagy csak a „nem kedvemre valóit“ láttatja. A konkrét ember ilyenkor a maga sokfelületűségével és összetett lényegiségével homályban marad, nem a személyisége, nem a jó és rossz tulajdonságainak ilyen vagy olyan aránya, rátermettsége vagy hozzá nem értése lesz a vele szemben elfogultak hozzá való viszonyának meghatározója, hanem az a kiemelt, az adott összefüggésben esetleg nem is lényeges jegy, amely az egyén összetevőiből kiszűrve méltánytalanul előnyös vagy hátrányos helyzetbe juttatja. Nem véletlen, hogy a kommunisták munkája és élete, a szocialista etika és méltányosság elveinek és szabályainak Törvénykönyve határozottan leszögezi azt az alapelvet, hogy mindig az egész embert kell megítélni, „határozottan szembe kell szállni a szubjektívizmussal és az önkényességgel a káderek megítélésében és előléptetésében“. Nos a tudatokat eltöltő e. éppen abban tárgyiasul, hogy egyoldalúan-szubjektív, önkényesen-részreahajló tetteket fakaszt emberek ellen vagy javára.

Az e.-ot azonban nem lehet egyértelműen cselekvést motiváló-vezérlő funkcióval főruházni. Nem kizárt az sem, hogy ez a társadalmi mozgást katalizáló elem esetenként éppen a cselekvés hiányát involválja. Ez a tettebénítő összetevő nem más, mint az e.-gal együttjárható indokolatlan *megelégedettség*. Az a közönség például, amely abban az elfogult hitben él, hogy minden tagja született műszaki zseni vagy született poéta, nem sokat fog tenni annak érdekében, hogy köréből tényleg nagy feltalálók és költők kerüljenek ki. A megelégedettség, ha nem a valóság, hanem az e. formálta ki, sohasem jó tanácsadója a tetteknek. A tunyaságot árasztó megelégedettség magán viseli az e. fő jegyét, az egyoldalú fölnagyítást. Egy olyan mentalitás, amely földicséri az adottat, s úgy állítja be az általunk elértet, mintha ennél többet egyáltalán nem lehetett (nem lehet) elérni — elfogultan egyoldalú látásmódja miatt torkoll bele a dicsekvő önteltségbe. A dicsekvés úgy is fölfogható, mint szavakba öntött e., márpedig aki sokat dicsekszik hőstetteivel, annak aligha jut ideje az igazi hőstettek aprólékos előkészítésére. Az e. — az alapatlan megelégedettség — a magunk dicsérete olyan hármasság, amely aligha foghatja közre az igazi, tette ösztönző energiákat.

Az e. nem korlátozódik az értelmi (a valóságból egyes oldalakat egyoldalúan kiemelő) és gyakorlati (a kérdőjeles cselekvést mozgató vagy erőket elfojtó) vonatkozásokra. Ott van a harmadik lényeges dimenziója is: az *érzelmi* tartalma. Az emberek vagy embercsoportok ugyanis sohasem számukra különbözős tükrözés-tárgyhoz viszonyulnak elfogultan, amivel szemben (iránt) e.-ot tanúsítanak, azt vagy megvetik (felfokozottan: gyűlölik), vagy szeretik (fölhevítetten: rajonganak érte). S ha az e.-nak van megbocsáthatatlan bűne a társadalomban, akkor ez többek között abban jelentkezik, hogy magasztos érzelmekhez társulva akár a legnemesebb érzéseket is beárnyékolhatja. Nincs a hazaszeretnél szentebb érzelem, de az e. egyoldalúságán keresztül tükrözött haza nem a konkrét-sokoldalúságában létező szülőhaza, hanem annak csak bizonyos szögben beállított, egyetlen nagyító vagy homályos tükörben megjelent képe. Ha a hazáját egyoldalúan értékelő ember ezt állítja: az én hazám lakói a legszorgalmasabbak, a legbecsületesebbek, ez a vidék a legszebb, itt dalolnak-táncolnak legszebben, és így tovább, sorjázza a leg-eket, sokkal inkább e.-áról, mint valóságos tartalommal töltött hazafias érzéséről tesz tanúságot. Az ilyen *leg-es* ítéletek ugyanis általában kétfélék: lehetnek tény-ítéleteknek szánt felsőfokok, ilyenkor a másokfelettség sugalmazása telíti e.-gal őket, s lehetnek ízésítéletek, amelyekbe az e. az által szívódik föl, hogy hiányzik belőlük a viszonyítási alap, az a bizonyos „számomra“. *Számomra* e. tájak dalaitáncait a legszebbek, *számomra*, aki itt születtem, nincs szebb táj a szülőföldnél, és így tovább — ime az e.-tól mentes patrióta érzés ízésítéletekbe öntése, s a haza iránt ekképpen táplált szeretet a maga tárgyilagos-érzelmi tartalmával nem fogja kizárni azt, hogy mások a *maguk* hazáját érezzék *leg*-nek.

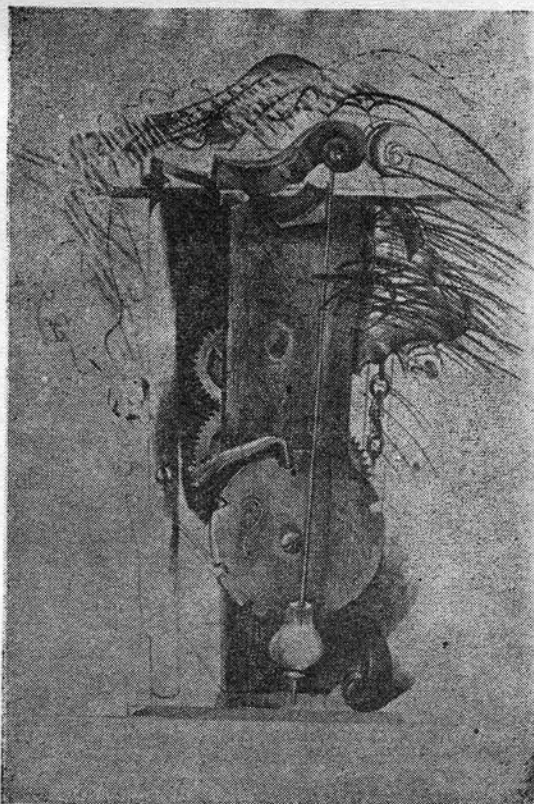
Az e.-ban — hacsak nem a végletes tudatos e.-ről van szó — az érzelem általában elnyomja a rációt. Nem az értelmi mérlegelés, nem az ész valóságot boncolgató erőfeszítése nyomán formálódik ki az e.-állapot, hanem sokkal inkább úgy, hogy az emotivitás uralja benne az ésszerűséget. A baj csupán az, hogy ebben a kapcsolatban a látszat megfordítja ezt a viszonyt. *Úgy tűnik*, hogy az e. pártos kiállás, irányzatosság, érvekre épülő állásfoglalás valami mellett. Történik ez azért, mert a lagymatag véleményélküliségnek mindkettő — a tudatosan harcos és az elfogult-érzelmi álláspont — egyaránt ellenpólusa. Csakhogy míg a tárgyilagosság-gal társuló pártosság tudatos kiállást fejez ki valami mellett, látva azt a bizonyos „antivalamit“ is, amivel ez az észérvekre építkező magatartás ugyanakkor szembe fordul, addig az e. jellemzője éppen az indoklás nélkülség, a félbevágottság, a csak-valamit-látás, legyen ez a valami a vele feltétlen azonosulás vagy az elutasítás

tárgya. Márpedig ez a legnagyobb mértékben a rációt semmibevevő viszonyulási mód.

Az is csak a látszat körébe tartozik, hogy az e. az érdeklődésnek, a figyelemnek az összpontosítását jelentené valamire, annak érdekében, hogy az adott terület élesebb körvonalakkal jelenjék meg, s ilyen értelemben rokonságban volna a részleteket megismerni akaró törekvésekkel. Az a szaktudós, aki egész életét egyetlen szűk jelenségcsoport alaposabb megértésére összpontosítja, még nem nevezhető elfogultnak. Az e. csak akkor fogja jellemezni, ha szakbarbárként — érzelmileg is — egyoldalúvá válik, részrehajlóan csak saját kutatási tárgyát tartja fontosnak, s nem látja meg (nem akarja meglátni) más tudományok szerepét.

Az e. tehát csak látszat szerint nagyítóencse, valójában szemüveg, amely megszüri a világot, csak azt engedi át, ami viselőjének kedves vagy ellenszenves, s így andalító érzelmeket, a tudat rációt nélkülöző — azonosuló vagy elutasító — beállítódását s az ennek megfelelő viselkedést gerjeszti.

Nem közömbös társadalmunk számára, kik, hányan és milyen effajta szemüveget viselnek.

Szilágyi Zoltán:
A Naptár-sorozatból

Színlátás és térformálás

Bukaresti tárlatok margójára

A fényteltettségek, az elegánsan oldott színlátásnak az a kultusza, amely a minden szempontból leghatásosabb román festő, Nicolae Grigorescu munkássága nyomán terjedt el a román festészetben, olyan jelentős szerepet játszott a századfordulótól jőformán máig, hogy már-már nemzeti sajátosságként tűntethető fel. Talán nem túlzás azt állítani: nagyjából fél évszázadon át sikerek és kudarcok forrása volt a Bukarest vonzókörében élő festők számára, hogy milyen mértékben voltak képesek vagy képtelenek alkalmazkodni ehhez a konvencióhoz. Márpedig Bukarest vonzóköre az első világháború előtt az egész országra kiterjedt. Valamelyest változott a helyzet a két világháború közötti korszakban. A nagybányai iskola ugyan sehogyan sem konszolidálódott újra, szerény másodvirágása idején távol állt attól, hogy amolyan romániai Münchenné váljék Bukaresttel szemben, az alig néhány évtizeddel előbb még forradalmasnak mondható nagybányai konvenciók reménytelenül konzerválódtak, helyi értékűvé minősültek át, maga az iskola már nem volt képes megújulni. Viszont néhány kulturális központban, elsősorban Kolozsvárt, számottevő művészekkel gyarapodott és fölpezsdült a művészeti élet, anélkül azonban, hogy akár hagyományos, akár valamely modern irányzatos platformon iskoláknak nevezhető csoportosulások szerveződtek volna. A Bukaresten kívül élő festőknek tapasztalniuk kellett, hogy a fővárosban honos színlátáshoz hasonulva lehet a legkönnyebben érvényesülni; akadtak, akik ezzel (több-kevesebb sikerrel) meg is próbálkoztak, mások pedig szembenéztek azzal, hogy csupán szűkebb körben válhatnak népszerűvé.

Durva egyszerűsítés volna ezt a helyzetet úgy értelmezni, hogy az utóbbiak a provincializmus alternatívája mellett döntöttek. Durva és igazságtalan volna ez a beállítás még akkor is, ha tényként ismerjük el, hogy e festők nagy többségét valóban rabul ejtette a helyi természeti környezet, vagyis helyi szinten szolgálták ki a helyi közönségigényt. Valóságos, mert csakugyan értéket teremtő mentőkörülményként említhetjük, hogy számos, megörökítésre érdemes tájegység várt festői felfedezésre, a festők érdeklődése akkoriban terjedt fokozatosan túl Nagybánya vidékén. S a tapasztalat, a mi történelmi tapasztalatunk azt bizonyítja, hogy a festői feltérképezés szükségszerű előzetes fázis ott, ahol nem érvényesül egy metropolisz természeti környezetet semlegesítő konkrét-vizuális és elvont-szellemi hatása. Előzetes fázis, mondjuk, mert a festői problematika viszonylagos függetlensége vagy legalábbis párhuzamos érvényesülése a környezeti tárgyi motívumok sugallta „közvetlen” mondanivalóval — megfelelő művészeti potenciál jelenléte esetén — a városiasodás előrehaladásával szükségszerűen következik be. (Romániai viszonylatban ez a folyamat nagyjából most, a hetvenes években zárult le.)

A provincializmus köntöskében jelentkező átlagteljesítményekkel szemben Erdélyben már a húszas-harmincas évek során érvényesültek olyan törekvések, amelyek meghaladták ezt a szintet. Hogy a couleur locale a posztimpresszionista tanulságok ismeretében milyen rangos művészet forrásává válhat, az lemérhető egy Aurel Ciupe, egy Tasso Marchini és csúcsteljesítményként egy Szolnay Sándor művészetén. Emellett a modern irányzatok közül megfigyelhető az expresszionizmus erős vonzása egyes művészekre. A kedvezőtlen vagy inkább elégtelen anyagi és szellemi körülmények közepette azonban ez az irányzat viszonylag „tisztá” formában csupán rövid ideig jutott érvényre egyes művészek munkásságában — például a Temesvárt élő Podlipny, a brassói Mattis-Teutsch és a Zsögödről Kolozsvárt-Brassót-Marosvásárhelyt hódító Nagy Imre korai műveiben. Mattis-Teuschot kivéve, aki más tekintetben is kivétel, az említettek és azok is, akik kubista-konstruktív vagy egyéb inspirációs alapról indultak el, a modern stílus-eszközöket hamarosan olyan témák, illetve mondanivaló ábrázolására „törték be”, melyekben a konkrét érzékletes mozzanata dominált, s nem az elvont eszmiség. Hogy ez a művészi érték szempontjából mennyiben negatívum vagy/és pozitívum mai perspektívából nézve, azt esetenként külön-külön lehet és kellene már eldönteni alapos, jól betájtolt vizsgálódással. Jelen összefüggésben itt azt kell kimondanunk, hogy mivel a felmutatásra megválasztott valóságsgementum esetenként más